

Poválečné Německo tehdy – v nulté hodině

Rebecca L. Boehling: A Question of Priorities – Democratic Reform and Economic Recovery in Postwar Germany. Berghahn Books, New York – Oxford 1998, 301 stran, ISBN 1-57181-159-1.

Nakladatelství Berghahn Books patří tradičně k vynikajícím zdrojům odborné literatury zaměřené především na společenskovědní obory: historii, sociologii, politické vědy, mezinárodní vztahy, antropologii aj. Jeho produkce se systematicky věnuje studiu problematiky evropských zemí. Cenná je zejména ucelená tematická řada publikací zachycujících různé aspekty vývoje Německa v historii i v aktuálním kontextu. Pozici nakladatelství výstižně charakterizuje epizoda jeho ředitelky *Marion Berghahnové*, která na prestižní odborné konferenci diskutovala s historikem, který jí řekl: „*Přál bych si být německým a evropským historikem, abych mohl využít k výuce všechny vaše báječné studie, ale jsem pouhý britský dějepisec.*“ Mimochodem, toto nakladatelství rovněž převzalo vydávání odborné revue *German Politics & Society*.

Téma Německa se stalo mezi nakladateli v západní Evropě a ve Spojených státech poněkud módou, ostatně nikoli bezdůvodně. Historie Německa od Bismarckových časů poskytuje vskutku fascinující materiál a neztrácí svou přitažlivost. Tato situace jakoby akceleruje po roce 1989 a zejména po sjednocení obou částí Německa v roce 1990. Nakladatelství Berghahn Books vydává ediční řadu monografií k německé historii, jejímž druhým titulem je právě publikace *A Question of Priorities – Democratic Reform and Economic Recovery in Postwar Germany*.

Problémy nových spolkových zemí, jejich nákladná ekonomická obnova, rozdělení země přetrvávající ve společenském vědomí (*wessis a ossis*), návrat tématu holocaustu, hledání nové identity Německa, jež se vrátilo do role velmoci disponující skutečnou suverenitou rozhodování v mezinárodním prostředí, nejnověji skandál s utajenými finančními zdroji CSU, to vše aktuálně jakoby zatlačilo do pozadí složitou etapu poraženého a okupovaného Německa, které se jen pomalu a bolestně probouzelo k životu uprostřed děsivé spouště, kterou za sebou zanechala Třetí říše a právě skončená druhá světová válka.

Rebecca L. Boehlingová (profesorka historie na University of Maryland) napsala skvělou studii reflektující právě klíčové období těsně po skončení válečných operací na území Německa, kdy se vlády v poražené zemi ujaly vítězné mocnosti a jimi zřízená okupační správa. Tato autorka si vybrala zajímavý metodický přístup, který jí umožnil zpracovat téma velmi rozlehlé a obtížně zvládnutelné. Na příkladech tří vybraných německých měst – Frankfurtu, Mnichova a Stuttgartu – podrobila zkoumání americkou okupační politiku a její důsledky pro politický a sociální vývoj uvedených municipalit. V této souvislosti není bez zajímavosti autorčino rozhodnutí hodnotit vývoj poválečného Německa právě z této lokální úrovně. R. L. Boehlingová říká, že místní úroveň ji zaujala proto, že zde právě bylo první místo, kde se vojenská vláda poprvé skutečně ustavila a fakticky projevila. Současně to však byla jediná úroveň sociální organizace (či spíše struktury) německé společnosti, která zůstala zachována poté, kdy byl ukončen válečný stav.

Aby se autorka vyhnula nebezpečí absolutizace regionálních a personálních zvláštností, volila právě komparativní přístup, kdy na příkladu tří měst lze dospět k určitému stupni kvalifikovaného zobecnění a omezit chyby způsobené příliš velkou absolutizací. Uvedený přístup jí pomohl nalézt a popsat rozdíly v přístupech a motivech jednání Němců i Američanů na lokální úrovni, které se často výrazně lišily od rozhodování a optiky Ame-

ričanů ve Washingtonu či v Berlíně, popřípadě od Němců pohybuje se na úrovni zemské (*Land*) či okupační zóny. R. L. Boehlingová popisuje a hodnotí nejzávažnější rozhodnutí americké okupační správy od samého počátku, kdy byli všichni představitelé těchto měst přímo dosazeni americkými vojenskými úřady, přes první municipální volby v roce 1946 a 1948, kdy docházelo k postupnému obnovení demokratické samosprávy.

Jako první z uvedených měst byl koncem března 1945 obsazen Frankfurt. Zde se poprvé SHAEF setkal s tendencí důstojníků okupační správy dát přednost „*účinné administrativě bez ohledu na politické důsledky okupační správy Německa*“. Tato otázka priorit (odtud název studie *Question of Priorities*) představovala rozhodující moment přítomnosti spojenců v Německu.

Podklady pro výkon správy, které připravovala OSS již od roku 1944, ovšem varovaly před spoluprací s příslušníky řídicího aparátu nacistického režimu na všech úrovních a požadovaly striktní dosazení aktivních odpůrců nacismu. Skutečnost byla ovšem taková, že důstojníci okupační správy byli obecně mnohem přístupnější argumentům německých expertů zdůrazňujících své znalosti a výkon funkcí na nižších stupních německé administrativy. Ve všech třech městech zůstali v „nižších patrech“ městské správy ve funkcích civilní úředníci a mnozí Američané zastávali názor, že postačí jejich převedení na vyšší posty, což zaručí kontinuální výkonnost aparátu nutného pro chod a hladký přechod k řízení okupační zóny. Tento stav kritizoval již v prosinci 1945 politický poradce oddělení kontroly informací (ICD) *W. H. Hale*. Přitom poznamenal: „*Většina důstojníků se rekrutuje přímo z oblasti amerického podnikání (business life). Jsou specialisty na takovéto řešení problémů.*“

Velmi podrobně se R. L. Boehlingová zabývá dalekosáhlými důsledky, které pro německou politiku znamenaly záměry Američanů denacifikovat a demokratizovat Německo. Na krátkou a velmi specifickou chvíli se zdálo, že nastal *Nullpunkt*, okamžik nula. Jedna z oněch vzácných dějinných chvil, kdy převládne názor, že bude možné vést zřetelnou demarkační čáru oddělující minulost od přítomnosti. Jak bude tato čára vedena, určovaly spojenecké mocnosti společně s vybranými Němci, jejichž prostřednictvím měla být politika uplatňována. Nikdo však nechtěl, ať již z politických, nebo praktických důvodů, úplně skoncovat s celou německou historií. Ostatně obtížnost manévru, s nímž by mělo být dosaženo zrušení historické kontinuity, se opětovně prokázala po pádu komunismu.

Tehdy, v nulovém bodě, doporučovali všichni spojenci experti na německé záležitosti buď uchování, nebo zreformování určitých tradic Německa, zatímco ostatní měly být kompletně transformovány. To se týkalo především politického systému.

Doporučení vycházela nejen ze znalosti německé historie, ale rovněž přihlížela i k budoucím zájmům okupačních mocností poté, kdy bude obnoven politický, sociální a ekonomický vývoj Německa. Velmi rozhořčená diskuze mezi jednotlivými americkými ministerstvy a vojenskými orgány o podobě a formě poválečné obnovy a rekonstrukce Německa byla vedena již od podzimu roku 1943. Postupně převládl názor prosazovaný zejména Ministerstvem zahraničních věcí a Generálním štábem spojeneckých expedičních sil v Evropě (SHAEF), aby byla uplatněna ekonomická rekonstrukce a všeobecná obnova Německa. Argumenty se opíraly především o zkušenosti získané z nekompromisního potrestání Německa po první světové válce, jehož důsledky (především ekonomické zruinování země válečnými reparacemi) napomohly k nástupu nacismu k moci. Zejména State Department počítal s důsledným uplatněním amerického modelu demokracie a svobodného podnikání. Součástí těchto úvah byla ovšem rovněž představa budoucího poválečného spojení s obnoveným Německem, a to tváří v tvář očekávané konfrontaci se Sovětským svazem.

Ministr financí *H. Morgenthau* však považoval tyto úvahy za politicky neodpovědné a naivní. Pouhé odzbrojení a obnova poskytovaly podle jeho názoru jen nedostatečnou pojistku znovuoživení ekonomického potenciálu německé agrese. Proto předložil plán nazvaný: „*Program to Prevent Germany from Starting a World War III.*“ Volně přeloženo:

Jak zabránit Německu v rozpoutání třetí světové války. Předpokládal úplnou destrukci německého průmyslového potenciálu a přechod na agrární ekonomiku. Tento plán se později stal synonymem odmítnuté politiky protiněmecké odvety a uplatnění principu kolektivní viny.

Odlíšné plány a představy tří ministerstev USA – války, zahraničních věcí a financí – měly významné politické důsledky. Ministerstvo zahraničních věcí si přálo obnovit Německo jako ekonomicky silnou baštu protikomunistického kapitalismu, Ministerstvo financí mělo představu trestající redukce politické a ekonomické role budoucího Německa v mezinárodní oblasti, zatímco Ministerstvo války plánovalo krátkodobou okupaci umožňující dosadit do rozhodujících pozic zkušené německé odborníky, kteří budou schopni okamžitě zajistit další fungování státu, spíše než pracně vyhledávat osoby s dostatečným politickým kreditem demokratů.

Názory uvedených ministerstev ovšem ani zdaleka nepokrývaly široké spektrum názorů na další postup spojenců v Německu, které se ve Spojených státech objevily s blížícím se koncem druhé světové války. Např. v akademických a exulantských kruzích se prosadil názor, že strukturální demokratickou změnu by za aktivní podpory spojeneckých okupačních úřadů měli realizovat němečtí antifašisté, kteří přežili buď uvnitř Třetí říše, nebo v emigraci. Odlíšné představy měly i různé organizace německých emigrantů v USA – jako např. *Američtí přátelé německé svobody* (skupina vznikla v roce 1936 v USA s cílem podporovat podzemní protinacistické hnutí v Německu) nebo *Asociace svobodných Němců* –, většinou výrazně levicově orientované, ostatně podobně jako skupiny z akademického prostředí, které demokratizační reformy Německa většinou spojovaly s programem socializace německé politiky a hospodářství. Byly to zřejmě právě tyto levicové názory požadující strukturální, politickou a sociální transformaci, které americké okupační orgány později vedly k tomu, že často odmítaly pomoc lidí tohoto druhu a obracely se spíše na pragmatiky udržující odstup od revolučně znějících myšlenek „jiného Německa“ (*other Germany*). Z těchto kruhů se na jisté úrovni ozývalo varování před rychlou obnovou sebeurčení Německa a před pokusy přenechat vytváření politických a sociálně-ekonomických struktur v rukou Němců. „Jiné Německo“ však umírněně varovalo před efektem rostoucího antikomunismu ve Spojených státech, stejně jako před nekritickým uplatněním principu kolektivní viny Němců, který hrozil vyostřením vztahů v poválečné Evropě: „*Rozhodně si nepřejeme vidět Německo, jak se stává předmětem střetu zájmů Východu a Západu.*“ Avšak umírněné hlasy jako obvykle nebyly vyslyšeny a vývoj směřoval známou cestou ke studené válce, a to se všemi důsledky pro Německo, které se stalo hlavní frontovou linií tohoto nevyhlášeného konfliktu. Pozdější sled událostí však prokázal, že tato situace nepřinesla Německu jen pouhá negativa.

V závěrečném shrnutí upozorňuje R. L. Boehlingová na rozporné výsledky reálného procesu denacifikace a vytváření demokratických struktur, jichž dosáhla americká vojenská okupační správa ve Frankfurtu, ve Stuttgartu a v Mnichově. Ve skutečnosti se však tyto poznatky do značné míry vztahují na celou okupační zónu. Tyto výsledky pouze logicky reprodukovaly rozporuplné názory na postup okupační správy v poražené zemi, jak jsem se o nich již zmínil v předchozím textu.

Autorka recenzované knihy konstatuje, že němečtí činitelé dosazení americkou okupační správou neměli příliš velký zájem o strukturální změny a často se pokoušeli sabotovat americkou politiku denacifikace, což ve svých důsledcích ohrožovalo jak efektivnost úředních postupů a řízení, tak i rychlost materiální obnovy. Dosazení starostové byli výhradně odpovědní americkým okupačním orgánům, což potenciálně podporovalo jejich autokratický přístup. Pokud udržovali vnější zdání spolupráce s Američany, mohli často manipulovat s rozhodnutími okupační správy, či ji dokonce obházet. Prototypem autoritářského vůdce byl např. vrchní starosta Frankfurtu *Blaum* či vrchní starosta Stuttgartu *Klett*, kteří využívali podpory Američanů jako zástěny, za níž se mohli vyhybat odpovědností před svými poradními orgány. Např. ve Frankfurtu kritizoval levicově orientovaný

list *Frankfurter Rundschau* starostu Blauma, což sice nedokázalo zastavit jeho autokratický styl rozhodování, ale zmenšilo to u veřejnosti jeho šance ve volbách v roce 1946.

Omezení politických aktivit postihlo (ať již úmyslně, či nikoli) nejen konzervativní síly, ale téměř ochromilo aktivitu skupiny *Antifa*, která představovala výraznou demokratickou opozici disponující značným transformačním potenciálem. V těchto podmínkách se dařilo spíše přípravám na obnovu tradičních politických stran s jejich vnitřní hierarchií, s profesionálními funkcionáři a s politickými dogmaty. Do městských rad byli jmenováni lokální představitelé politických stran výmarského Německa, což ještě zmenšovalo naděje na nový politický start. Staré výmarské politické elity měly ovšem zájem o obnovení *statu quo ante* a pravděpodobnost, že budou sledovat strategii zásadních strukturálních změn, byla mizivá. Řečeno slovy britského historika R. J. Evanse, *spojenci na některé problémy Německa „nedosáhli“ po celou poválečnou éru*. V této souvislosti se však vnučuje konstatování, že do této situace se spojenci vmanévrovali do určité míry vlastním přičiněním.

Praktické výsledky činnosti americké okupační správy kontrastovaly s původními záměry americké okupační politiky, která si vytyčila záměr povzbuzovat německé demokratické síly.

V prvním roce okupační správy se nepodařilo ustavit nové či alespoň důkladně rekonstruované politické strany, které by využily možnosti zavést strukturální změny v širším rámci definovaného programu denacifikace a demokratizace. Průběh prvního poválečného roku totiž zredukoval potenciál takových změn, což ve svých důsledcích odradilo různé německé demokratické reformátory a zmenšilo jejich možnosti rozvinout účinnou kampaň k volbám v letech 1946 a 1948. Jakékoli podstatné změny, které mohli tito reformátoři zavést v průběhu prvního poválečného roku, mohly vytvořit nezvratné východisko pro další léta. Vzhledem k tomu, že podporu dostali apolitičtí „experti“, jejichž pragmatická kooperativnost pomohla zvýšit jejich šance ve volbách, získali výsadní roli při formování základů Spolkové republiky Německo. Přitom se ovšem projevilo, že za jejich proklamovanou apolitičností se často skrývá konzervatismus, jehož tato privilegovaná skupina Němců využila k zachování kontinuity německých politických a sociálně-ekonomických struktur, názorově i personálně zřetelně spjatých s výmarským Německem v době před velkou hospodářskou krizí na přelomu dvacátých a třicátých let. Tato kontinuita pomohla usměrnit veškerou energii nových administrátorů k uplatnění pragmatického kurzu směřujícího k ekonomické rekonstrukci a později k tzv. hospodářskému zázraku.

Ekonomická stabilita vyústila v sociální stabilitu, která zajistila hladký chod a přijetí nově zřízeného federálního státu. Došlo k tomu však na úkor jasného rozchodu s minulostí, který by plnou měrou využil šance bodu nula s veškerým jeho slibným potenciálem.

V této souvislosti se ovšem nabízí řada hypotetických a spekulativních otázek, do jaké míry mohl první poválečný rok na lokální úrovni amerického okupačního pásma zasáhnout do průběhu změn ve větším měřítku, charakterizovaných vzrůstajícím napětím blížící se studené války či opuštěním plánů denacifikace a demokratizace ve prospěch antikomunismu a upevňování kapitalismu.

Blížící se soumrak antihitlerovské koalice vedl k tomu, že závěry spojeneckých konferencí z Jalty a z Postupimi postupně vzaly zsvé. Pětačtyřicet let trvající rozdělení Německa se stalo nejen symbolem studené války, ale také symbolem osudů poválečné Evropy. Spekulativní otázky, které klade R. L. Boehlingová v závěru své vskutku fundované práce *A Question of Priorities – Democratic Reform and Economic Recovery in Postwar Germany*, jsou sice inspirativní, ale ve světle známého poválečného vývoje znějí poněkud irrelevantně.

Václav Houžvička